

МОНЕТИ НА ВТОРОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО И ДОБРУДЖАНСКО ДЕСПОТСТВО (XIII – XIV ВЕК), ОТКРИТИ ИЗВЪН ТЕРИТОРИЯТА НА СЪВРЕМЕННА БЪЛГАРИЯ

Владимир ОВЧАРОВ

*Технически университет – Варна, ул. „Студентска“ № 1, Варна 9010, България;
vl.ovtcharov@yahoo.com*

ABSTRACT

The coins of the Second Bulgarian Kingdom and the Despotate of Dobruja (13th – 14th century), found outside the territories of modern Bulgaria, represent a significant interest to science. The aim of the present study is to systematise all findings and to acquaint the readers with the area of distribution of these medieval coins and their participation in the monetary circulation of territories outside the borders of modern Bulgaria. Many coin hoards finds published in various works between 1837 and 2020 are included. Some of the published hoards are still unknown to the Bulgarian numismatic literature. Additionally, newly discovered and previously unpublished coins from museum funds and private collections are included.

This study also introduces unpublished finds from Ukraine, Russia and the Czech Republic. The total number of documented coins found outside the territory of modern Bulgaria exceeds 5272.

All the data marked on the map represent the localisation of coin finds of the Second Bulgarian Kingdom and the Despotate of Dobruja, which are found outside of the territory of Bulgaria. The second map is added to illustrate the hoard finds of silver coins from modern Bulgaria. The analysis gives the opportunity to trace the relationships and locate the main road directions, which are important for Balkan and Central European world in the Middle Ages.

Keywords: coins hoards; localisation; abroad; Second Bulgarian Kingdom; Dobruja Despotate (13th – 14th century)

Научен интерес представляват находките с монети на Второто българско царство и Добруджанското деспотство (XIII – XIV в.), открити извън територията на съвременна България. Настоящото изследване цели да сис-

тематизира всички известни находки, а също така и да запознае читателите с ареала на разпространение и участието на тези монети в паричното обращение на територии извън пределите на модерна България. Тук са представени данни за монетни находки, които са публикувани в различни трудове през периода 1837 – 2020 г. Съществуват множество публикации, които съдържат монети на българските царе, като някои от тях са неизвестни за българската нумизматична литература. В някои от тях монетните типове са представени само с една снимка и данни за общия брой монети. Тъй като някои от публикациите са непознати за българския читател, малък брой от публикуваните вече монети са включени в снимковия материал. Основната част от него са новооткритите и необнародвани монети от музейни фондове и частни колекции. Специално внимание е отделено на непубликуваните находки от Украйна, Русия и Чехия.

Трудът не си поставя за цел описването на метричните параметри на монетите, тъй като в някои от цитираните трудове и колекции такива липсват. Разглежданите монети са атрибутирани по „Каталог на българските средновековни монети XIII – XIV век. Типове, варианти, цени“ (2009), изготвен от К. Дочев. В текста сребърните монети са определени като грошове, въпреки че съществува възможността те да са били назовавани като аспри.

Последните проучвания не само въвеждат нов нумизматичен материал, но и изясняват важни детайли относно монетната циркулация на българските издания в по-отдалечени географски региони.

Находки от Гърция: На о. Св. Ахил са открити медни монети (8 бр.) на цар Йоан Асен II (1218 – 1241) (Авдев 2007, 41). При редовните археологически разкопки в Арта, столицата на Епир, са открити 6 екземпляра от монетосеченето на владетелите Михаил II с Йоан Асен II (Οικονομίδου et al. 1990, 101 – 123, 116). Монетите на цар Йоан II Асен присъстват в находката от Солун, укрита между 1240 и 1250 г., в която най-късната монета е на владетеля Йоан Комнин Дука (Morrisson 2003, 173 – 203, 196).

Най-южно откритата българска монета е от о. Родос. Тя е анонимно издание от управлението на цар Йоан Александър (1331 – 1371) от типа „тамга(?) / кръст“ (Дочев 2009, 119 – 122). Монетата е документирана още през 1876 г. от G. Schlumberger и по-късно е включена в каталога на G. Lunardi (Lunardi 1980, 153) като локално издание. Грош на цар Йоан Александър с Михаил Асен е открит в региона на Комотини. Дискусионен грош на български владетел от типа „Михаил с Георги/Христос“ е открит в региона на Теспотия (Baker, Metallinou 2011, 75 – 89).

Общият брой открити монети е 17 екземпляра.

Находки от Турция: През 1987 – 1988 г. на пазара в Истанбул се появява колективна находка, съдържаща 50 сребърни монети. Съставът на находката включва сръбски, византийски монети и 15 гроша на цар Йоан Александър с Михаил Асен (Bendal 1989, 183 – 193). Описана е и колективна находка от Северна Турция, съдържаща грошове на българските царе (Baker 2017, 493 – 494).

През 1987 г. при реставриране на „Белградската порта“ (Белградкапи) на „Теодосиевата стена“ в Истанбул е открита голяма колективна находка, която включва 2280 сребърни монети. От тях 331 са грошове от типа „цар Йоан Александър с Михаил Асен/Христос“ (Baker et. al. 2017, 273 – 274).

Два гроша от същия тип са открити в региона на Одрин и понастоящем се съхраняват в Историческия музей на града (Baker 2014, 247).

Забележително е, че грошовете на цар Йоан Александър участват активно в паричната циркулация на византийската столица. Вероятно монетите постъпват във византийската столица посредством средновековния път: Одрин – Аркадиопол – Силиврия – Константинопол. J. Baker споделя (лична кореспонденция), че предстои публикуването на монетните находки от Северна Турция. Може да се предположи, че в бъдеще броят на документираните находки с монети на българските царе ще се увеличи.

Общият брой открити монети е повече от 348 екземпляра.

Находки от Сърбия: През 1891 г. в Свилайнац (Поморавски окръг) е открито съкровище, включващо влашки монети: 6 гроша на Владислав I (1364 – 1377), 53 гроша на Раду I (1377 – 1383), 3 гроша на Дан I (1383 – 1386), един молдовски грош на Петър I (1371 – 1391) и 300 български гроша, от които един на цар Йоан Александър с Михаил и 299 гроша на цар Йоан Срацимир (Cercetări Numismatice XIV 2007, 63).

През 1968 г. в региона на Падина (кота: Господин вир) е открита монетна находка. Откритието е направено по време на археологически проучвания, провеждани от Археологическия музей в Белград. Съдържанието ѝ включва: 133 бр. унгарски, 66 бр. сръбски, 5 бр. влашки, 2 бр. босненски и 44 бр. български грошове (цар Йоан Александър с Михаил Асен/Христос – 42 бр.; цар Йоан Срацимир/Христос – 2 бр.) (Душанић 1972, 80 – 112).

Любопитно е, че повечето от колективните находки от област Войводина съдържат и монети на българските царе (Mirnik 1981, 19). Провинцията обхваща три историко-географски области: Банат, Бачка и Срем. Р. Рамадански съобщава за находки с монети на български царе предимно от земите на Източна Сърбия. Открити са грошове в близост до река Дунав. Преобладават сребърните емисии на цар Йоан Александър, както и късни имитативни издания от периода 1360 – 1420 г. Оповестяването на колективни находки, в които присъстват изданията на владетеля, не е изненадващо. Техният авторитет се дължи на високия сребърен стандарт, по който са отсечени (Ag 95%). Още в началото на своето управление цар Йоан Александър сключва съюз с крал Стефан Душан (1331 – 1355). Договорът от 1332 г. се явява гарант за западната българска граница и води до подем на търговските взаимоотношения, които се документират чрез многобройните монетни находки.

Грош на цар Йоан Шишман е открит в голямата находка от село Мало Бонинце (Петровић 1933, 14 – 26).

Общият брой открити монети е повече от 345 екземпляра.

Находки от Босна и Херцеговина: През 1875 г. С. Любич публикува 186 монети на българските владетели (Ljubic 1875, 1 – 27).

През 1896 г. С. Truhelka публикува средновековните монети, които се съхраняват в Археологическия музей на Сараево. Описът съдържа и грошове на царете Йоан Александър (Йоан Александър/Христос – 1 бр.; Йоан Александър с Михаил Асен/Христос – 4 бр.) и Йоан Срацимир – 21 бр.) (Truhelka 1896, 321 – 323).

Два гроша от типа „дукс Георги/Христос“ са открити в региона на Сплит на адриатическия бряг (Мушмов 1924, 179).

Общият брой открити монети е 214.

Находки от Северна Македония: Предполага се, че уникалната перпера на цар Йоан Асен II (1218 – 1241) е открита в региона на Прилеп (Авдев 2007, 24). Съобщава се за находки с медни монети на владетеля: 4 бр. от Прилеп; 29 бр. от Охрид (Авдев 2007, 41). През 1921 г. в Скопие се оповестява за находка със 100 гроша на цар Йоан Александър от типа „Йоан Александър с Михаил Асен/Христос“ (Metcalf 1965, 213, 248; Mirnik 1981, 115). През 1925 г. и 1935 г. в региона на Тетово са открити находки с грошове на владетеля, които са от същия тип (Душанић 1972, 97 – 98, Т. VI.15; Mirnik 1981, 107 – 108, 113). От територията на Гостивар произхождат находки с дискуссионни грошове на български владетели (Авдев 2007, 134).

Общият брой открити монети е повече от 134.

Находки от Румъния: Най-ранната находка включва 8 бр. медни монети от управлението на цар Теодор Светослав (1301 – 1322) (Пенчев 1999, 89 – 102). Грош на владетеля е открит в Басков (Oberländer-Târnoaveanu et al. 2008, 24 – 27).

Монети на управителя на северозападните български области деспот Яков Светослав (1261 – 1275) са открити в Исакача (1 бр.) и на о. Пъкюл луй Соаре (1 бр.) (Oberlander 1989, 126).

От българската нумизматична литература са известни четири находки с грошове на царете Йоан Александър и Йоан Срацимир, произхождащи от земите на Влашкото воеводство (днешна Румъния). Общото количество монети е 515 бр. на цар Йоан Александър с Михаил Асен и 96 бр. на Йоан Срацимир. Те са публикувани през 1915 г., 1960 – 1961, 1971 и 2007 г. и са включени като приложение в каталога на К. Дочев „Монетите на византийската фамилия Палеолози в паричното обращение на Българската държава 1259 – 1396 г.“ (Дочев 2017, 264, 269). Съществуват и множество публикувани находки, които съдържат монети на българските царе, като повечето от тях са неизвестни за българската нумизматична литература.

През 1852 г. германският учен проф. Petermann посещава германския консул в Галац. Той го информира за колекцията на немския шивач Роде, който също живее в града. Двамата посещават Роде и извършват определени покупки, същевременно проф. Petermann изявява интерес да закупи колекцията, която се състои от 900 монети от различни епохи. През 1853 г. колекцията е закупена за Königlichem Museen – Berlin (Münzkabinett Berlin). Тя включва издания на тракийски владетели, римски императори и грошове на владетели от Второто българско царство: Теодор Светослав, Йоан

Александър с Михаил Асен и Йоан Срацимир (Petermann 1860, 13; ikmk.smb.museum/home).

През 1878 г. в област Прахова е открито съкровище, съдържащо грошове на българските царе Йоан Александър с Михаил Асен – 32 бр. и Йоан Срацимир – 7 бр. (Sturdza 1878, 155 – 172).

Известни са находки с грошове от типа „цар Йоан Александър с Михаил Асен/Христос“, които са с влашки контрамарки (Severeanu 1915, 4 – 5). На о. Пъкуйол луй Соаре е открит грош на владетеля с гравирана буква „Ж“ до образа на Христос (Isacescu 1971, 345 – 354).

От област Алба са известни множество находки, съдържащи общо 300 гроша на цар Йоан Александър с Михаил Асен (Cercetări Numismatice XIV, 2007, 64).

Две колективни находки с грошове на цар Йоан Александър с Михаил Асен произхождат от региона на Олтения (Moisil 1915, 55 – 77; Berciu-Drăghicescu, Ciobotea 1987, 53 – 96). Неотдавна в с. Лазу (област Долж) е документирана находка, съдържаща грошове на владетеля (Dumitrescu 2018, 171 – 181).

През 1977 г. е публикувана находка с грош на цар Йоан Шишман (Teodorescu et al. 1977, 3 – 17). От Търговище се съобщава за друга находка, която е непубликувана и съдържа грош на владетеля.

През 2012 г. R. Dumitrescu публикува монетна находка от Балш (област Олт) (Dumitrescu 2012, 119 – 150). Тя е открита през 1928 г. и включва 270 гроша на цар Йоан Срацимир. На 20 юни 1928 г. монетите са закупени за Регионалния музей на Олтения.

R. Dumitrescu (2012) представя множество находки с монети на видинския цар. Поредицата от съкровища, в които са открити грошове на владетеля, са впечатляващи и с техния брой. През 1914 г. в Теюш (област Алба) е открито съкровище с 1300 гроша на цар Йоан Срацимир. Съкровището включва и дукати на войводите Владислав Влайку (1364 – 1377) и Раду I (1377 – 1383), грошове на цар Йоан Александър с Михаил Асен и една венецианска монета.

През 1915 г. е публикувана находка от Добруджа (Сулина), съдържаща 1000 сребърни монети, между които и стотици грошове на царете Йоан Александър и Йоан Срацимир. Монетите са разпродадени в Букурещ. За Академията на науките Букурещ са закупени 50 гроша на цар Йоан Александър с Михаил Асен и 159 гроша на цар Йоан Срацимир (Bianu 1915, 9 – 11). За Народния археологически музей – София са закупени 12 гроша на цар Йоан Срацимир (Дочев 2017, 269). През 2007 г. е издадена книга, запознаваща читателите с монетните находки от Добруджа от Античността и Средновековието, но там няма да откриете нито една находка, съдържаща монети на българските царе (Custurea et al., 2007).

През 1929 г. в област Мехединц е открито съкровище, съдържащо 237 сребърни монети, бижута и сребърни съдове. Основният компонент на съкровището са грошовете на видинския цар (235 бр.).

През 1925 г. или 1936 г. в Ракелу е открито съкровище от 2000 сребърни монети. В съдържанието си то включва и грошове на цар Йоан Срацимир. Според С. Moisil съкровището е трезорирано през периода 1394 – 1396 г. (Moisil 1941, 237 – 246).

В Питещ (област Аржеш) е намерено съкровище от 798 сребърни монети, между които и грошове на царете Теодор Светослав – 2 бр.; „дукс“ Георги – 1 бр.; съцаря Михаил Асен – 2 бр.; Йоан Александър с Михаил Асен – 9 бр.; Йоан Шишман – 1 бр.; Йоан Срацимир – 38 бр. (Constantinescu, Oberländer-Târnoveanu, Parvan 2008, 323 – 326).

От Адамклиси произхожда друга находка, съдържаща 3 гроша на цар Йоан Александър с Михаил Асен и 35 гроша на цар Йоан Срацимир (Custurea, Talmačhi 2011, 133).

Находка от Тутора съдържа седем гроша на Видинския цар (Ciocanu 2017, 15 – 16).

R. Dumitrescu публикува находка от Остров (област Констанца). Тя е открита на брега на р. Дунав (километър 352) и съдържа 500 сребърни монети, от които 316 са грошове на видинския цар (Dumitrescu 2012, 119 – 150).

Броят на малките колективни находки, съдържащи грошове на видинския цар, е впечатляващ. Негови грошове са открити в Кокон, Дриду, Гуруйен, Търговище (Mitrea 1978, 363 – 369), Куртеа де Аржеш, Камполу Мусцел, Лункавица, Басараб (Berciu-Drăghicescu, Ciobotea 1981, 22 – 34), Ла Маралойу, Вакарен, Балчу, Бербен, Буренеш (Petrișor 1980 – 1982, 171 – 183), Басков (Oberländer-Târnoveanu et al. 2008, 24 – 27), Смулц, Сомова (Custurea, Talmačhi 2011, 133), Плешест (Pârvan 1996, 161 – 167). От област Прахова произхожда находка с 20 гроша на владетеля и 61 дуката на Мирча Стари.

Този преглед на находките с монетите на видинския цар показва, че неговите сребърни емисии проникват активно в Северните дунавски територии. Част от тези територии, например Олтения, принадлежат към Видинското царство (Коледаров 1989, 85 – 87). Находки се локализируют по трасето на търговските пътища, които са важни не само за Влашко, но и за балканския и централноевропейския свят (Dumitrescu 2012, 122). Монетните находки потвърждават становището, че през втората половина на XIV в. Видин е един от най-големите центрове на международната транзитна търговия на Балканите, за което свидетелства и присъствието на колонии от чуждестранни търговци.

Наблюдава се концентриране на находките в близост до речните пътища на Жиу, Олт и Арджеш, както и по трасето на средновековния път Червен – Малко Йоргово – Търговище – Кронцат. Според R. Dumitrescu след 1370 г. монетите на цар Йоан Александър са изместени от монети на видинския цар. Повече от половината от откритите грошове на цар Йоан Срацимир принадлежат към „Втора хронологична фаза“ (1385 – 1396). Общият брой на откритите грошове на видинския цар от територията на Румъния надхвърля 2361.

От територията на модерна България произхождат повече от 449 гроша на владетеля, които са от документирани находки. През 2008 г.

Националният исторически музей – София откупи три съкровища с грошове на владетеля с общ брой от 1326 екземпляра. Тези данни показват, че приблизителният брой открити грошове на видинския цар от територията на България не надхвърля 1775.

Изненадващо е, че изобилните сребърни емисии, отсечени по висок сребърен стандарт (Ag 95%) от цар Йоан Шишман, не циркулират на Северните дунавски територии.

Дискусионните монетосечения на добруджанските владетели се откриват като единични или колективни находки на средновековната българска територия, обхващаща земите на Добруджанското деспотство през втората половина на XIV в. Повечето от тях се локализируют на о. Пъкюл луй Соаре и в региона на Черна вода (120 бр.) (Атанасов 2009, 289 – 292). Грош-инсигния на добруджанския владетел Тертер е открит при археологически разкопки на о. Пъкюл луй Соаре (Дякону 1963, 143 – 147) и впоследствие е откраднат.

Общият брой открити монети е над 3451.

1. За Северната граница на Второто българско царство

Откритият внушителен брой документирани монетни находки е повод да подновим дискусията, която бе инициирана от Пл. Павлов през 2010 г. (Павлов 2010, 354 – 364).

Безспорно сега е трудно да установим параметрите на българския сюзеренитет над Влашкото воеводство. В карта на Анджелино де Далорто от 1325 – 1330 г. Второто българско царство е разположено по двата бряга на р. Дунав, а в тази на Джакопо Касталдо от 1584 г. земите от Северин до р. Дъмбовица са част от царството. Историческият спомен за Българското средновековие е отразен дори в картата на Йохан Хоман от 1697 г. В нея част от левия бряг на Дунав до р. Яломица е в пределите на Никополския санджак на Османската империя, т.е. някогашното Търновско царство.

Сведенията от „Брюжкия итинерарий“ от края на XIV в. ни оставят с впечатлението, че в края на XIV в. юрисдикцията на Второто българско царство започва от Карпатите, а влашката столица Търговище е смятана за град в неговите предели.

Още по-голям интерес предизвиква грамотата на воеводата Радуга I (управлявал през 1371 и 1377 – 1383 г.) в полза на търговците от Брашов, Ръшнов и земята Бърса. В нея има интерполация от писмо на влашкия воевода до цар Йоан Александър, с което го информира за случаи на корупция от страна на българските митнически власти в Карпатите по същото време. Вероятно митническият контрол в търговията попада под юрисдикцията на влашките воеводи след унищожаването на Търновското царство.

Представените тук документирани единични и колективни монетни находки от територията на Влашкото воеводство са доказателство за българската власт и нейното влияние до Карпатите. Находките потвърждават становището, че заддунавски области се явяват част от българското пространство.

Находки от Молдова: През 2018 г. е публикувана колективна находка от с. Цуцора (Унгенски район) (Дергачева, Джесмеджиян 2018, 134 – 149). Според откривателите тя съдържа 400 сребърни монети, от които 110 бр. са грошове на цар Йоан Срацимир (1352/55 – 1396). В статията са описани само 22 бр. монети на видинския цар. Л. Дергачева сподели (лична кореспонденция), че съставът на находката характеризира монетите, които участват в паричния пазар на региона. Известни са и други малки находки, които съдържат грошове на владетеля. Броят на находките с монети на видинския цар, открити на територията на създаденото в средата на XIV в. воеводство Молдова, е ограничен (Dumitrescu 2012, 122). Вероятно монетите постъпват на територията посредством речен и морски (*Via pontica*) транспортен път. Вероятно е използван и средновековният път Търново – Хръзград – Дръстър.

Общият брой открити монети е 110.

Находки от историко-географска област Бесарабия: Съседството на Златната орда с българските владения през XIII – XIV в. се документира в редица нумизматични находки, открити в южната част на междуречието на реките Прут и Днестър. През 2020 г. се публикуваха находките от региона между реките Прут и Днестър (Русев, Кривенко, Овчаров 2020, 193 – 208). В паричното обращение на областта участват изданията на царете Константин Асен, Теодор Светослав, Йоан Александър, съцаря Михаил Асен и видинския цар Йоан Срацимир. Преобладават медните издания на цар Йоан Александър. Любопитно е, че липсват колективни находки със сребърни монети. Може да се предположи, че основната част от монетите постъпват в локалната циркулация посредством речен път на реките Дунав и Прут.

Общият брой открити монети е 69.

Находки от Унгария: Csaba Tóth¹ сподели, че в колекцията на Националния музей на Будапеща се съхраняват 216 бр. монети на българските владетели от периода XIII – XIV в. Монетите произхождат от няколко находки и не са публикувани. *Обсъдихме възможността за съвместен бъдещ проект, свързан с тяхното публикуване.* Orsolya Gálvölgyi² сподели, че в Историческия музей на Будапеща не се съхраняват монети от българските царе. Липсват публикации с находки, съдържащи монети на българските царе от Второто българско царство.

Откриването на немалко монети на Северозапад потвърждава съществуването на интензивни *търговско-икономически връзки* с Унгария. Може да се предположи, че монетите постъпват в локалната циркулация посредством речния път (р. Дунав).

Общият брой открити монети е 216.

¹ Coin Cabinet, Hungarian National Museum

² Numismatic Department, Budapest History Museum

Находки от Чехия: Jan Boublik³ ми предостави за публикуване колективна находка със сребърни монети на българските царе. През 1951 г. тя постъпва в Националния музей на Прага. Съдържанието ѝ включва три гроша от тип „цар Йоан Александър с Михаил Асен/ Христос“ и един грош на цар Йоан Шишман от IV сребърно монетосечене, тип „царят прав/Богородица“. Монетите са с инвентарни номера H5/15918 – H5/15920 (**Обр. 1**). Според Roman Zaoral⁴ в Бохемия и Моравия не се откриват монети на българските царе.

Може да се предположи, че монетите постъпват в локалната циркулация посредством средновековния път Ниш – Смедерево – Белград – Срем и др.

Общият брой открити монети е 4.

Находки от Германия: В колекцията на Albert Ludwigs-Universität във Фрайбург се съхраняват два пробити гроша на цар Йоан Александър от тип „Йоан Александър с Михаил Асен/Христос“. Те са закупени от колекцията на Heinrich Wefels (1916 – 1931) (<https://ikmk.uni-freiburg.de/object?id=ID10001>).

В Берлин в Münzkabinett der Staatlichen Museen zu Berlin се съхраняват грошове на български владетели, но както вече по-горе е споменато, те са закупени в Галац, Румъния (Petermann 1860, 13).

Общият брой открити(?) монети е 2 екземпляра. Монетите не са включени в картата.

Находки от Полша: Според Andrzej Romanowski⁵ монетите на българските царе от Второто българско царство, откривани на територията на Полша, се явяват много редки находки. Това становище е правдоподобно, тъй като само няколко находки са локализирани в съседна икономическа зона (Прага и Лвов). В монетния кабинет на Варшавския национален музей не се съхраняват монети на Второто българско царство. Липсват публикации с находки, съдържащи монети на българските царе (<https://journals.pan.pl/wn>).

Общият брой открити монети е неопределен.

Находки от Великобритания: Неотдавна при проучване около Нюарк (графство Нотингамшир) е открит грош на цар Йоан Александър с Михаил Асен (Рамадански 2015, 95 – 100). Съобщава се и за още няколко монети от същия тип, които се съхраняват в частна колекция. Грош на цар Йоан Шишман е открит на остров Wight и ще бъде представен в публикацията на Р. Рамадански (Сърбия). Засега не разполагаме със свидетелства за стопански или политически отношения между двете държави. Р. Рамадански предполага, че българските и сръбските грошове достигат Адриатическото крайбрежие и посредством венециански търговци и постъпват в монетната циркулация на острова (Рамадански 2013, 267 – 275; Рамадански 2015, 98).

Тезата на Р. Рамадански е логична и може да се потвърди индиректно, тъй като според археолозите липсват находки с монети от българските царе,

³ Numismatic Department, National Museum in Prague

⁴ Charles University, Prague

⁵ Numismatic Department, National Museum in Warsaw

открити на територията на Австрия (Fundkatalog Mittelalter/Neuzeit des Instituts für Numismatik und Geldgeschichte der Universität Wien, FK/ING), Германия, Швейцария, Франция, Белгия, Холандия и Дания.

А. Миркович⁶ споделя, че в музейния фонд на Сплит не се съхраняват монети на Второто българско царство. Вероятно монетите са преминавали през други крайбрежни центрове. Може да се предположи, че монетите постъпват в големия средновековен център Дубровник посредством средновековния път Ниш – Топалица – Биело Поле – Дубровник. Българо-дубровнишките стопански взаимоотношения са споменати за първи път в грамотата на цар Йоан Асен II, издадена за Дубровник и неговите търговци непосредствено след Клокотнишката битка през 1230 г.

Eleonora Giampiccolo⁷ споделя, че на Апенинския полуостров няма регистрирани находки с монети от българските земи. Според Albert Estradarius⁸ и Paloma Morán (Departamento de Numismática, Museo Arqueológico Nacional, Madrid) засега от този период няма регистрирани монети от българските земи. В музейните фондове на Испания се съхраняват монети на Третото българско царство (XIX – XX в.).

Средновековните портулани документират маршрута, използван за каботажно плаване на венецианските кораби (Дубровник – Леш – Дирахон/Драч – Авлон). Може да се предположи, че венецианските търговски кораби, които са преминавали през Гибралтарския пролив в посока Великобритания, са разполагали с малко количество грошове на царете Йоан Александър и Йоан Шишман.

Находките с български и сръбски монети свидетелстват за присъствие на парични знаци от Югоизточна Европа във Великобритания от края на XIII в. и през по-голямата част от XIV в. (Рамадански 2015, 100).

Общо откритите монети са повече от 4 екземпляра.

Находки от Беларус: Грош-инсигния на добруджанския владетел Тертер (1385 – 1399) е открит в региона на гр. Бобруйск (Овчаров 2019, 105 – 116). Засега не разполагаме с данни за стопански отношения с Литовското княжество. Политическият съюз между двете държави е документиран в грамотата на княз Витовт от 1395 г. (Атанасов 2009, 197 – 198).

Общият брой открити монети е 1 екземпляр.

Находки от Украйна: През XII – XIV в. паричното обращение на Украйна се отличава с изключително разнообразие от чуждестранни монети. Специфичното положение на Кримския полуостров като пресечна точка на политическите, културните, икономическите и финансовите интереси на съседните народи оставя своя отпечатък върху монетните находки (Алексенко 2016, 11). На тази територия съвсем логично доминират изданията на Златната орда (**Обр. 2**). По-рядко се откриват монети на

⁶ Археологически музей – Сплит

⁷ Numismatic Cabinet of the Vatican Library, Rome

⁸ Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona

селджукските турци, Трапезундската империя, издания на Палеолозите, кръстоносните държави от Йерусалим до Сицилия, Генуа и нейните колонии и издания на различни западноевропейски държави, Влашкото воеводство, както и монети на Второто българско царство и Добруджанското деспотство (Корошенко 2016, 55; Алексенко 2016, 11). Монетите на средновековните български царе представляват малка част от откриваните средновековни монети и постъпват в лични колекции (лични наблюдения). Откриването на издания на българските царе не е изненадващо, тъй като на Изток царството граничи със Златната орда. Това съседство, продължаващо до края на XIV в., намира отражение в редица аспекти на духовната и материалната култура. Не е изненадващо, че монети на татарските ханове се откриват и по българските земи (Чорев 2018, 264 – 269; Петрунова 2020, 94 – 97). Археологическите разкопки, проведени в Крим през 2003 – 2005 г. от М. Кромаровски, документират откриването на две медни монети на цар Йоан Александър (Гурулева 2011, 7). Български монети се откриват на Кримския полуостров като единични находки (Гурулева 2011, 7). Медни монети на цар Йоан Александър са открити на вала на генуезката крепост „Чембало“ (Балаклава) (**Обр. 5.1**) в Ренински регион (**Обр. 4.13; Обр. 5.7**), както и по бреговата ивица на Днестровския лиман (Одеска област) (**Обр. 4.18**). Б. Пашкиевич от Археологическия факултет на Вроцлавския университет в Полша споделя за медна монета на владетеля, открита в Лвов (Овчаров 2019, 113). Съществуват повече от 40 случайно открити монети от района на Феодосия (Стария Крим, първата кримска столица на Златната орда), които понастоящем се съхраняват в частни колекции (Гурулева 2011, 7). В Одеския археологически музей се съхраняват 27 монети: 1 грош на цар Теодор Светослав, 25 гроша на цар Йоан Александър с Михаил Асен, 1 медна монета на цар Йоан Александър с Теодора II (Соколова 1958, 262). Колекцията на К. Хромов от Киев съдържа монети на Второто българско царство и Добруджанското деспотство, но остава частично проучена поради неговата смърт.

Българските и добруджанските монети участват в монетната циркулация на региона наравно с другите издания (Алексенко 2016, 14). Участието им в паричното обращение на украинските исторически региони е изучавано спорадично от местни и чуждестранни учени (Бойко-Гагарин 2016, 219). Според Б.-Гагарин българските монети са използвани и от венецианските търговци (Бойко-Гагарин 2016, 219).

1. Находки с монети на българските царе

Най-ранните находки са три монети от управлението на цар Константин Асен (1257 – 1277) (**Обр. 3.1 – 3**). Тази епоха се характеризира с разорителни татарски нашествия, териториални загуби и наложени непосилни данъци върху Българското царство. Владетелят организира обилно медно монетосечене, въпреки това участието на тези монети в обращението на градския паричен пазар е минимално.

При цар Теодор Светослав (1300 – 1322) Българското царство получава от татарския хан отдавна загубените си земи до устието на р. Днестър, включително крепостта „Белград/Монкастро“. Ограничен брой грошове (2 бр.) и медни монети (4 бр.) участват в локалната парична циркулация (**Обр. 3.4 – 8**). Една от медните монети е с частично позлатяване (**Обр. 3.7**). Любопитно е публикуването на монета от същия тип, която е фуре (Стойчев 2021, 13 – 16).

Повече от половината от представените находки са издания на цар Йоан Александър (**Обр. 3.9 – 14; Обр. 4 – 5**). Любопитно е, че татарската финансова администрация е контрамаркирала грошовете от тип „царят сам/Христос на трон“ (**Обр. 3.9 – 10**). Първият грош е контрамаркиран с „кръг“; вторият – със „сибирска есетра“ (**Обр. 3.9.1 – 10.1**). Тези фискални знаци са добре известни от татарските дирхеми и пулове (Овчаров 2021, 265 – 277). Новооткритите контрамаркирани грошове ще спомогнат за прецизиране на периода, в който е извършвано контрамаркирането.

От сина на цар Йоан Александър и негов съвладетел – Михаил Асен (1337 – 1355) са документирани също немалък брой монети (14 бр.) (**Обр. 5.11 – 19**). Известно е, че през 1337 г. той е провъзгласен за съвладетел и получава апанажно владение в Централна и част от Североизточна България. Две от откритите монети са от дискуссионния тип „цар на кон/тамга (?)“ (**Обр. 5.12 – 13**). Монета от този тип е открита и на територията между реките Прут и Днестър (Русев, Кривенко, Овчаров 2020, 202). В района на Севастопол е открита малка колективна находка със средновековни монети. Съдържанието ѝ включва монета от тип „съвладетели (?)/тамга“ (**Обр. 5.15**), генуезко квартаго и няколко татарски пулове на ханове Узбек (1313 – 1341) и Тохтамъш (1380 – 1395).

Според И. Лазаренко монетите с тамга⁹ са отсечени във Варна (Лазаренко 2017, 473 – 483). Действително реверсното изображение наподобява тамга. Имайки предвид голямата набожност и личното участие на цар Йоан Александър в църковните събития, е трудно да се обясни защо е гравирани езически символ. Според Т. Попов този символ не е тамга, а символично изображение на Божието Триединство, стилизирано като тривърх жезъл (Попов 2020, 132). Според мен става въпрос за царски знак, който заменя титлата и името на управляващия цар. Напоследък се утвърди хипотезата, че всички монети на цар Михаил III Асен Шишман (1323 – 1330) трябва да се датират и отнесат към Михаил Асен, най-големия син на цар Йоан Александър (Авдев 2007, 98; Дзанев 2010, 775 – 778; Дочев 2017, 182). Странно е, че грошове от типа „цар Михаил на кон/Христос“ са препечатвани от цар Йоан Александър. Трудно е да се обясни защо е било необходимо владете-

⁹ Тамга (ниشان за родова собственост). Първоначално фигурни или знакови изображения са поставяни върху тотеми, които изпълняват ролята на родов покровител. Впоследствие те загубват своето значение и се трансформират в обществени, семейни или лични нишани – тамги (Петров 2003, 170 – 177).

лят да препечатва монетите на сина си при положение, че масовите грошове от тип „Йоан Александър с Михаил Асен/ Христос“ (Дочев 2009, 135 – 154) се печатат дори и след тяхната смърт(?). Очевидна е липсата на политическа и икономическа обоснованост. Трябва да отбележа, че такива феномени съществуват. Например грошове на цар Йоан Срацимир са препечатвани от баща му, цар Йоан Александър. Монети на Добротица (1360 ? – 1385) са препечатвани от сина му Тертер (1385 – 1399) (Пенчев 2006, 72 – 73).

Откриването на значителен брой монети от управлението на владетеля Йоан Александър не е изненадващо, тъй като през този период Второто българско царство изживява културен и икономически просперитет. По време на дългото му царуване многобройните монетни издания се разпространяват далеч извън Българското царство. Неговите издания са най-много не само поради наложилите се техен авторитет (Ag 95%), но и от излизането от васалността към Златната орда, която е наложена малко след 1242 г., тъй като през 1253 г. Българското царство плаща ежегоден данък на татарския хан.

След смъртта на владетеля и възцаряването на неговите синове Йоан Шишман и Йоан Срацимир българските монети, откривани на североизток, се явяват много редки находки. Това е период, в който Златната орда загубва своята господстваща позиция. Монетосеченето на цар Йоан Срацимир е представено само с няколко медни монети (**Обр. 6.1 – 3**). Засега няма документирана находка с монети на цар Йоан Шишман (1371 – 1395). Това може да се обясни с факта, че неговите медни и калайдисани издания (Овчаров 2020, 147 – 154) получават само локално разпространение. Прави впечатление отсъствието на находки с грошове на последните владетели.

Любопитно е откриването на няколко имитативни медни монети от периода 1360 – 1420 г. (**Обр. 6.4 – 7**).

В Одеска област е открит грош от тип „дукс Георги и светец/Христос“, отдаван към дискуссионното монетосечене на български владетел (**Обр. 6.8**). Може да се предположи, че е попаднал в локалното обращение посредством чуждестранни търговци.

2. Находки с монети на добруджанските владетели

Интерес представляват и находките с монети от дискуссионните монетосечения на Добруджанското деспотство. На територията на Украйна са открити малък брой монети от всички известни типове (11 бр.) (**Обр. 6.9 – 16**). Първите находки са документирани през периода 2005 – 2011 г. Една от тези монети се приема за издание на деспот Добротица и е открита на територията на Стария Крим (Корошенко 2016, 57) (**Обр. 6.9**). Засега това е единствената известна монета, принадлежаща към този тип, която е открита в Украйна. Интерес представлява и една от монетите на Тертер, която е открита в региона на Севастопол. Тя е гравирана с неописан вариант на монограма „РТР“. Дали става въпрос за монограм, или е стилизирано изображение на крепост с флангови кули, върху която е изобразена буква „Т“, е трудно да се каже (**Обр. 6.16**). Монетите на добруджанските владетели са

редки находки, които участват в монетната циркулация на региона (Бойко-Гагарин 2016, 218; Корошенко 2016, 56).

3. Характеристика на монетни издания от българските земи, участвали във вътрешноградския паричен пазар

Повечето от тук представените монети са медни издания, отсечени през 30-те – 60-те години на XIV в. Прави впечатление липсата на колективни находки със сребърни монети. Документираните монети могат да се разглеждат като компонент на вътрешноградския паричен пазар. Следователно може да се повдигне въпросът за проникването, събирането и трезорирането на българските монети. Дали те се явяват вследствие на рядка търговия, или на военни сделки, е трудно да се каже. Нека не забравяме, че до 40-те години на XIV в. българските царе разполагат със съюзни и наемни татарски военни части.

Повечето от монетите са добре запазени и не са контрамаркирани. Девет монети са пробити, като седем от тях са от управлението на цар Йоан Александър. Пет от тях съдържат изображения на кръстове (**Обр. 4.3 – 4; Обр. 5.1 – 4, 17**). Може да се предположи, че са носени като преносими икони, тъй като дупките са ориентирани правилно спрямо кръстовете. Повечето от пробитите монети са от типа „кръст с акантови листа“, чието изображение косвено напомня за спасителната роля на Христос и символа за достигане до райските селения чрез вратата в него (Дочев 2018, 145). Монетите, съдържащи знаци на небесното царство, се явяват отпечатък на земното. Те напускат предназначението си и се превръщат в икони, които закрилят. Безспорна е семантичната трансакция, т.е. обръщането на посоките и насочването на смисъла към сакралните пространства. Трябва да отбележа, че това явление е много интересно, защото се извършва чрез парите, чиито символи призовават към „горе“, но са разпространени „долу“ и негласно закрилят живота в „земното царство“.

Общият брой открити монети е повече от 118.

Находки от Русия: На територията на Русия се откриват издания със сасанидски, куфически, *джучитски*, византийски и монети на средновековните европейски държави. Държавните колекции съдържат 239 монети на Второто българско царство (Ермитаж – 201 бр.; Исторически музей – Москва – 38 бр.). В състава им се включват монети на царете Йоан Асен II, Константин Асен, Теодор Светослав. Основното количество монети са грошовете на цар Йоан Александър с Михаил Асен. Голяма част от тях са придобити през XIX в. по антикварен път (Соколова 1958, 262). Някои от тях са подарени на руския цар Николай II Романов (1894 – 1917). Не е изненадващо, че в държавните колекции има монетни типове, които не се откриват в Украйна, например дискуссионните грошове на български владетели от типовете „Михаил и Ирина/ Христос“ и „Михаил и Георги/ Христос“, както и грошовете на последните български царе.

През 1837 г. барон С. Шодуар публикува два гроша на цар Теодор Светослав (Шодуар 1837, 113). Тъй като през този период няма българска нумиз-

матична литература, авторът ги атрибутира като издания на киевския княз Светослав (945 – 972). Интересът към тези монети става толкова голям, че започват да се разпространяват и фалшификати (Соколова 1958, 263). В. Априлов узнава за публикацията на барона и предприема собствено проучване. През 1841 г. той публикува грошове на царете Теодор Светослав и Йоан Срацимир. Това са първите български „изнамерени“, идентифицирани и правилно описани монети (Априлов 1841, 85 – 86). Новината бързо се разпространява и интересът на руските учени към тях намалява. Барон С. Шодуар не оборва новата атрибуция и въпреки това тезата, че са издание на киевския княз Светослав, се запазва в Русия до 1851 г. (Сахаров 1851, 30). През 1869 г. хранителят на „мюнц кабинета“ в Ермитажа А. Куник отбелязва: „средновековните сръбски и български монети се намират в Русия много рядко и поради това съществуват и фалшификати. Колекционерите плащат за тях доста високи цени“ (Архив на Държавния Ермитаж, опис V, 1869, св. 8, No 8, 6 – 7). През 1958 г. И. Соколова излага своето предположение, че монетите на българските царе не участват в паричната циркулация на Русия (Соколова 1958, 262). Въпреки това през последните десетилетия се откриват единични находки, които опровергават това становище. В Курска област е открит грош на цар Йоан Александър с Михаил Асен (**Обр. 7.1**). Съобщава се за монета от тип „Йоан Александър с Теодора II/монограм“, открита в Южна Русия (**Обр. 7.2**). Посребрена(?) анонимна монета от управлението на владетеля е открита на територията на Волгоградска област (**Обр. 7.3**). Шест монети от този тип са открити на територията между реките Прут и Днестър (Кривенко, Русев, Овчаров 2020, 202). Съвсем логично е да се приеме, че монетни типове, които се откриват на територията на Украйна, постъпват посредством дребни стоково-парични сделки и в монетната циркулация на Русия. Вероятно част от монетите, които се съхраняват в държавните колекции, произхождат от недокументирани находки.

Общият брой открити(?) монети е 242.

Карта на монетните находки, открити извън територията на модерна България и тяхната характеристика (Обр. 8)

Картата дава възможност за проследяване на развитието на стоково-паричните взаимоотношения на средновековната държава и нейното политическо влияние. Решаващо значение има средищното ѝ положение, защото именно през земите ѝ преминават едни от най-важните римски пътни артерии на Балканския полуостров. Монетните находки, които са визуализирани на картата, локализират основните пътни направления, които минават през Балканите и по които се е осъществявал основният търговски поток.

Общият брой документиран монети на българските владетели, открити извън територията на съвременна България, надхвърля 5272.

Карта на монетните находки с грошове на българските владетели, открити на територията на модерна България и тяхната характеристика

Допълнително е включена карта, илюстрираща находките с грошове на българските владетели поотделно. Картата се базира на документиран на-

ходки, които са публикувани в различни научни трудове (Дочев 2017, 264, 269; Теодосиев 2017; Класнаков 2018, 181 – 187; Лазаренко 2020, 271 – 301). Двете карти заедно се допълват и спомагат за локализирането на маршрутите на търговските пътища, които са важни не само за Второто българско царство, но и за балканския и централноевропейския свят (**Обр. 8 – 9**).

Количеството на откритите грошове на цар Теодор Светослав не е голямо. Тяхната концентрация е в Североизточна България, в региона на Търново, Шумен и Варна. Находките се локализируют по трасето Търново – Преслав – Шумен – Мадара – Овеч – Варна.

Грошовете от управлението на цар Йоан Александър се откриват на територията на цялата страна. Въпреки това тяхната концентрация е по-висока в Северна България. Този факт не е изненадващ, тъй като царството губи територии вследствие на османското настъпление.

Грошовете на сина на цар Йоан Александър и съцар – Михаил Асен (цар Михаил Шишман ?) от типа „цар на кон/Христос“ се откриват като единични или малки находки в Североизточна България. Локализацията на находките потвърждава становището, че той резидира в апанажно владение, обхващащо територията на Североизточна България.

Цар Йоан Шишман управлява малко по територия царство, обхващащо територията на Северна България, Софийска област и част от Подбалканските райони, където циркулират неговите сребърни емисии. Наблюдава се концентрация на находките в Русенска област. Този факт не е изненадващ, тъй като в близост се намира големият градски и търговски център Червен. Няколко големи находки са укрити по време на наказателния поход на Али паша през 1388 г. Любопитно е, че неговите издания не циркулират отвъд Дунав. На територията на Румъния са регистрирани само няколко сребърни монети. На север от Дунав циркулират изданията на царете Йоан Александър и Йоан Срацимир.

Грошовете на Видинския цар циркулират в Северна България (Видинска и Русенска област) и северните дунавски територии. Може да се предположи, че тяхната функция е да задоволи стоково-паричните взаимоотношения с Влашкото воеводство.

Колективните находки, които съдържат грошове на цар Йоан Александър и неговите синове Йоан Шишман и Йоан Срацимир, са открити в Русе и Враца. Находки с монети, отсечени по времето на царете Йоан Александър и Йоан Шишман са открити в Софийска област и Шумен. Тяхната концентрация е най-голяма в Русенска област. Колективните находки на монети, отсечени по времето на царете Йоан Александър и Йоан Срацимир, са открити във Видинска област. Няколко находки са открити в Никопол и Русе. Колективна находка, съдържаща грошове на царете Йоан Шишман и Йоан Срацимир, е открита само във В. Търново.

По българските земи са открити и документирани около 27 000 гроша на владетели от Второто българско царство. Приблизително 23 000 бр. се съхраняват в музейни фондове. Други 4000 бр. са от находка, която е от-

купена от златар и вероятно са претопени (Дочев 2017, 256 – 264, 265 – 268). Недокументираните находки са хиляди екземпляри.

При една рекапитулация се установява, че откритите и документиранни сребърни монети от българските земи не надхвърлят 30 000 екземпляра. Показателно е, че през този период от една двойка печати за сребърни монети се изработват около 30 000 екземпляра (De Callatay 1995, 300). Може само да се гадае каква е съдбата на многомилionenната монетна продукция. Регистрираните сребърни монетни съкровища от територията на България илюстрират модел на ядро, което се явява Североизточна България, и периферия на разпространение (трезориране), включваща останалите територии.

Благодаря на археолозите, историците, политиките и изследователите за оказаното съдействие: Андрий Бойко-Гагарин – Археологичний музей Київ, Україна); Константин Хромов (Київ, Україна); Андрей Кривенко (Тираспол, Молдова); Николай Русев (Высшая Антропологическая Школа, Кишинёв, Молдова); Ана Маринович (Археолошки музеј – Сплит, Хрватска); Вера Гурулева (Отдел нумизматики, Государственный Эрмитаж, Санкт-Петербург, Русия); Алексей Никифоров (Москва, Русия); Генади Злобин (Москва, Русия); Павел Петров (нумизмат, сотрудник Института истории им. Ш. Марджани, Казан, Татарстан); Николай Алексеенко (Институт археологии Крыма – РАН, Симферополь, Русия); Евгений Гончаров (Институт Востоковедения РАН, Москва, Русия); Андрей Олегович (Санкт-Петербург, Русия); Семён Шапиро (Губернатар Магілёўскай вобласці, Беларус); Иля Шталенков (член Выканаўчага камітэта Беларускага нумізматычнага таварыства, Беларус); Рашко Рамадански (Историјски музеј – Бечеј, Србија); Пламен Павлов (Исторически факултет на Великотърновския университет, В. Търново, България); Форум: „Зено“, „Виолити“, „Расмир“; Albert Estrada-Rius (Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, Spain); Andrzej Romanowski (The department of coins and medals, National Museum in Warsaw, Poland); Aurel-Daniel Stanica (Eco-Museum research institute, Tulcea, Romania); Borys Paszkiewicz (Department of archaeology of the middle ages, Wrocław, Poland); Charlotte Terret (Bureau d'assistance aux lecteurs, Bibliothèque nationale de France); Christian Stoess (Münzkabinett, Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Bode-Museum, Berlin, Deutschland); Cristiana Tataru (Cabinetul de numismatică, Muzeul Național de Istorie a României); Eleonora Giampiccolo (Numismatic cabinet of the Vatican Library, Rom, Italy); Fran Stroobants (Head of Coins & Medals, Brussel, Belgium); Jan Boublík (Numismatic department, National Museum Prag, Czechia); Julian Baker (Medieval and Modern Coins, Heberden coin room, Ashmolean Museum of Art and Archaeology, Oxford, United Kingdom); Lili Dergaciowa (Institut für Numismatik und Geldgeschichte, Wien, Austria); Mika Boros (Numismatikk, Kulturhistorisk museum, Oslo, Norway); Helle Horsnæs (Numismatics, The National Museum of Denmark, København, Denmark); Roman Zaoral (Charles University, Prague, Czechia); Paloma Morán (Departamento de Numismática, Museo Arqueológico Nacional, Madrid, España); Csaba Tóth (Coin Cabinet, Hungarian National Museum); Orsolya Gálvölgyi (Numismatic department, Budapest History Museum); Nicolas Consiglio (Cabinet de numismatique, Neuchâtel Museum of Art and History, Switzerland).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES:

- Авдев 2007:** С. Авдев. Българските средновековни монети. София, 2007. [Avdev 2007: S. Avdev. Balgarskite srednovekovni moneti. Sofia, 2007.]
- Алексенко 2016:** Н. Алексенко. Заморские деньги на рынках юго-западной Таврики XIII – XV вв. IV, Международный нумизматический симпозиум «ПриПОНТийский меняла: деньги местного рынка». Севастополь, 2016, 11 – 15. [Aleksenko 2016: N. Aleksenko. Zamorskiye den'gi na rynkakh yugo-zapadnoy Tavriki XIII – XV vv. IV, Mezhdunarodnyu numizmaticheskiy simpozium «PriPONTiyskiy menyala: den'gi mestnogo rynka». Sevastopol, 2016, 11 – 15.]
- Априлов 1841:** В. Априлов. Деница новобългарского образования. Одесса, 1841, 85 – 86. [Aprilov 1841: V. Aprilov. Denitsa novobolgarskago obrazovaniya. Odessa, 1841, 85 – 86.]
- Атанасов 2009:** Г. Атанасов. Добруджанското деспотство. В. Търново, 2009. [Atanasov 2009: G. Atanasov. Dobrudzhanskoto despotstvo. V. Tarnovo, 2009.]
- Бойко-Гагарин 2016:** А. Бойко-Гагарин. Монети середньовічної Болгарії в колекції Національного музею історії України. – Науковий вісник Національного музею історії України, Випуск 1, Київ, 2016, 215 – 221. [Boyko-Gagarin 2016: A. Boyko-Gagarin. Moneti serednyovichnoi Bolgariї v kolektsiї Natsionalynogo muzeyu istoriї Ukraїni. – Naukoviy visnik Natsionalynogo muzeyu istoriї Ukraїni, Vipusk 1, Kiїv, 2016, 215 – 221.]
- Гурулева 2005:** В. Гурулева. Болгарские монеты XIV века, найденны в Восточном Крыму (из частной коллекции). – Acta Musei Varnaensis, VII – 1, 2005, 370 – 372. [Guruleva 2005: V. Guruleva. Bolgarskie monetay XIV veka, naydannay v Vostochnom Kraymu (iz chastnoy kolektsii). – Acta Musei Varnaensis, VII – 1, 2005, 370 – 372.]
- Гурулева 2011:** В. Гурулева. Болгарские медные монеты XIII – XIV вв., найденные в Крыму, из частных коллекций. К XXII Международному конгрессу византистов, София. – Эрмитаж LVII, Балканский сборник, Санкт-Петербург, 2011, 7 – 21. [Guruleva 2011: V. Guruleva. Bolgarskie mednaye monetay XIII – XIV vv., naydannaye v Kraymu, iz chastnay kolektsiy. K XXII Mezhdunarodnomu kongressu vizantinistov, Sofia. – Ermitazh LVII, Balkanskiy sbornik, Sankt-Peterburg, 2011, 7 – 21.]
- Дергачева, Джесмеджиян 2018:** Л. Дергачева, А. Джесмеджиян. Клад монет XIV века из села Цуцура (республика Молдова) и его значимость для истории генуэзских колоний в Северном Причерноморье. Средновековая нумизматика Восточной Европы, 7, Москва, 2018, 134 – 149. [Dergacheva, Dzhesmedzhiyan 2018: L. Dergacheva, A. Dzhesmedzhiyan. Klad monet XIV veka iz sela Tsutsura (republika Moldova) i ego znachimosty dlya istorii genuezskih koloniy v Severnom Prichernomorye. Srednovekovaya numizmatika Vostochnoy Evropy, 7, Moskva, 2018, 134 – 149.]
- Дзанев 2010:** Г. Дзанев. Нов тип българска средновековна монета. – В: Великотърновският университет „Св. св. Кирил и Методий“ и българската археология, I. Велико Търново, 2010, 775 – 778. [Dzanev 2010: G. Dzanev. Nov tip balgarska srednovekovna moneta. – V: Velikotarnovskiyat universitet „Sv. sv. Kiril i Metodiy“ i balgarskata arheologiya, I. Veliko Tarnovo, 2010, 775 – 778.]
- Дочев 2009:** К. Дочев. Каталог на българските средновековни монети XIII – XIV век. Типове, варианти, цени. В. Търново, 2009. [Dochev 2009: K. Dochev. Katalog na balgarskite srednovekovni moneti XIII – XIV vek. Tipove, varianti, tseni. V. Tarnovo, 2009.]
- Дочев 2017:** К. Дочев. Монети на византийската фамилия Палеолози в паричното обращение на Българската държава. В. Търново, 2017. [Dochev 2017: K. Dochev. Moneti na vizantiyskata familiya Paleolozī v parichното obrashtenie na Balgarskata darzhava. V. Tarnovo, 2017.]

- Дочев 2018:** К. Дочев. Кръстът – символ във византийското и средновековното българско монетосечене. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 137 – 149. [Dochev 2018: K. Dochev. Krstat – simbol vav vizantiyskoto i srednovekovnoto balgarsko monetosechene. – Numizmatika, sfragistika i epigrafika, 14, 2018, 137 – 149.]
- Душанић 1972:** Св. Душанић. Налаз средновековног новца у Бердапу. – Старинар, XII, 1970, 81 – 112. [Dushaniћ 1972: Sv. Dushaniћ. Nalaz srednovekovnog novtsa u Berdapu. – Starinar, XII, 1970, 81 – 112.]
- Дякону 1963:** П. Дякону. Една неизвестна монета на Георги I Тертер. – Археология, 1963, 1, 143 – 147. [Dyakonu 1963: P. Dyakonu. Edna neizvestna moneta na Georgi I Terter. Arheologiya, 1963, 1, 143 – 147.]
- Класнаков 2018:** М. Класнаков. Сребърни монети на цар Теодор Светослав от нумизматичната колекция на РИМ – Бургас. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 14, 2018, 181 – 187. [Klasnakov 2018: M. Klasnakov. Srebarni moneti na tsar Teodor Svetoslav ot numizmatichnata koleksiya na RIM – Burgas. – Numizmatika, sfragistika i epigrafika, 14, 2018, 181 – 187.]
- Коледаров 1989:** П. Коледаров. Политическа география на средновековната българска държава. Втора част (1186 – 1396). София, 1989. [Koledarov 1989: P. Koledarov. Politicheska geografiya na srednovekovnata balgarska darzhava. Vtora chast (1186 – 1396). Sofia, 1989.]
- Корошенко 2016:** А. Корошенко. Монета деспота Иоанна Тертера из Крима. XIII – XV вв. – В: IV Международный нумизматический симпозиум, „ПриПОНТийский меняла: деньги местного рынка“. Севастополь, 2016, 55 – 58. [Koroshenko 2016: A. Koroshenko. Moneta despota Ioanna Tertera iz Krayma. XIII – XV vv. – IV Mezhdunarodnayu numizmaticheskiy simpozium, „PriPONTiyskiy menyala: denygi mestnogo raynka“. Sevastopoly, 2016, 55 – 58.]
- Лазаренко 2017:** И. Лазаренко. Монети на царя-престолонаследник Михаил Асен (след 1331 г. – преди 1355 г.) от района на Варна. – В: Пл. Павлов, Н. Кънев, Н. Хрисимов. *Великите Асеновци*, В. Търново, 2017, 473 – 483. [Lazarenko 2017: I. Lazarenko. Moneti na tsarya-prestolonaslednik Mihail Asen (sled 1331 g. – преди 1355 г.) ot rayona na Varna. – V: Pl. Pavlov, N. Kanev, N. Hrisimov. Velikite Asenevtsi, V. Tarnovo, 2017, 473 – 483.]
- Лазаренко 2020:** И. Лазаренко. Наблюдения за монетната циркуляция по Черноморското крайбрежие на Южна Добруджа през XIII – началото на XIV в. – В: Владетел, държава и църква на Балканите през Средновековието, 1-2. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. д-р Пламен Павлов. В. Търново, 2020, 271 – 301. [Lazarenko 2020: I. Lazarenko. Nablyudeniya za monetnata tsirkulatsiya po Chernomorskoto kraybrezhie na Yuzhna Dobrudzha prez XIII – nachaloto na XIV v. – V: Vladetel, darzhava i tsarkva na Balkanite prez Srednovekovieto, 1-2. Sbornik v chest na 60-godishninata na prof. d-r Plamen Pavlov. V. Tarnovo, 2020, 271 – 301.]
- Мушмов 1924:** Н. Мушмов. Сребърни монети от Асеня II и Георги I Тертер. ИБАИ, 1921 – 1922, том I, свезка II. С, 1924. [Mushmov 1924: N. Mushmov. Srebarni moneti ot Asenya II i Georgi I Terter. IBAI, 1921 – 1922, tom I, svezka II. S, 1924.]
- Овчаров 2019:** В. Овчаров. Новооткрит грош на добруджанския владетел Тертер. – В: Acta Musei Varnaensis, XIII – 2, 2020, 105 – 116. [Ovcharov 2019: V. Ovcharov. Novootkrit grosh na dobrudzhanskiya vladetel Terter. – V: Acta Musei Varnaensis, XIII 2, 2020, 105 – 116.]
- Овчаров 2020:** В. Овчаров. Калайдисаното монетосечене на цар Йоан Шишман (1371 – 1375). – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 16, 2020, 147 – 154. [Ovcharov 2020: V. Ovcharov. Kalaydisanoto monetosechene na tsar Yoan Shishman (1371 – 1375). – Numizmatika, sfragistika i epigrafika, 16, 2020, 147 – 154.]
- Овчаров 2021:** В. Овчаров. Контрамарките на Златната орда. – Известия на регионален исторически музей – Разград, III, 2021, 265 – 277. [Ovcharov 2021: V.

- Ovcharov. Kontramarkite na Zlatnata orda. – Izvestiya na regionalen istoricheski muzey – Razgrad, III, 2021, 265 – 277.]
- Павлов 2010:** Пл. Павлов. Забравени и неразбрани. – В: Събития и личности от Българското средновековие. София, 2010, 354 – 364. [Pavlov 2010: Pl. Pavlov. Zabraveni i nerazbrani. – V: Sabitiya i lichnosti ot Balgarskoto srednovekovie. Sofia, 2010, 354 – 364.]
- Пенчев 1999:** В. Пенчев. Колективна находка с медни монети на деспот Яков Светослав. – Нумизматика и сфрагистика, VI, 2, 1999, 89 – 102. [Penchev 1999: V. Penchev. Kolektivna nahodka s medni moneti na despot Yakov Svetoslav. – Numizmatika i sfragistika, VI, 2, 1999, 89 – 102.]
- Пенчев 2006:** В. Пенчев. Нова медна монета на Тертер, син на Добротица, препечатана върху отсечена в Дръстър монета на Добротица. – Известия на Националния исторически музей, XIII, 2006, 72 – 73. [Penchev 2006: V. Penchev. Nova medna moneta na Terter, sin na Dobrotitsa, prepechatana varhu otsechena v Drastar moneta na Dobrotitsa. – Izvestiya na Natsionalniya istoricheski muzey, XIII, 2006, 72 – 73.]
- Петров 2003:** П. Петров. Тамги на монетах монгольских государств XIII – XIV вв. как знаки собственности. – В: Труды II международной нумизматической конференции. Москва, 2003, 170 – 177. [Petrov 2003: P. Petrov. Tamgi na monetah mongolskih gosudarstv XIII – XIV vv. kak znaki sobstvennosti. – V: Truda II mezhdunarodnoy numizmaticheskoy konferentsiy. Moskva, 2003, 170 – 177.]
- Петровић 1933:** Ј. Петровић. Веомо ретки српски средњовековни грошићи из села Мало Боџинце код Власотинаца. – Старинар VIII – IX, 1933 – 1934, Београд 1933, 14 – 26. [Petroviћ 1933: J. Petroviћ. Veoma retki srpski sredњovekovni groshiћи iz sela Malo Boџintse kod Vlasotinatsa. – Starinar VIII – IX, 1933 – 1934, Beograd 1933, 14 – 26.]
- Петрунова 2020:** Б. Петрунова. Съкровището от крепостта „Калиакра“. Татарската плячка. София, 2020. [Petrunova 2020: B. Petrunova. Sakrovishteto ot kreposta „Kaliakra“. Tatarskata plyachka. Sofia, 2020.]
- Попов 2020:** Т. Попов. Студии върху българското средновековно монетосечение с изводи за историята. София, 2020. [Popov 2020: T. Popov. Studii varhu balgarskoto srednovekovno monetosechene s izvodi za istoriyata. Sofia, 2020.]
- Рамадански 2013:** Р. Рамадански. Налази српског средњовековног новца у Енглеској. – Нумизматичар, 31, 2013, 267 – 275. [Ramadanski 2013: R. Ramadanski. Nalazi srpskog sredњovekovnog novtsa u Engleskoj. – Numizmatichar, 31, 2013, 267 – 275.]
- Рамадански 2015:** Р. Рамадански. Находка на българска средновековна монета в Англия. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 11, 2015, 95 – 100. [Ramadanski 2015: R. Ramadanski. Nahodka na balgarska srednovekovna moneta v Angliya. – Numizmatika, sfragistika i epigrafika, 11, 2015, 95 – 100.]
- Русев, Кривенко, Овчаров 2020:** Н. Русев, А. Кривенко, В. Овчаров. Находки българских монет XIII – XIV вв. на Прутско-Днестровском приграничье Золотой орды. – Stratum plus № 6. Санкт-Петербург, Кишинев, Одесса, Бухарест, 2020, 193 – 208. [Rusev, Krivenko, Ovcharov 2020: N. Rusev, A. Krivenko, V. Ovcharov. Nahodki bolgarskih monet XIII – XIV vv. na Prutsko-Dnestrovskom prigranichye Zolotoy ordoy. Stratum plus № 6. Sankt-Peterburg, Kishinev, Odessa, Buharest, 2020, 193 – 208.]
- Сахаров 1851:** И. Сахаров. Летопись русской нумизматики. – СПб. 30, 1851. [Saharov 1851: I. Saharov. Letopisy russkoy numizmatiki. SPb. 30, 1851.]
- Соколова 1958:** И. Соколова. Древнеболгарские монеты в музеях СССР. – В: Византийский Временник, 13, Москва, 1958, 262 – 281. [Sokolova 1958: I. Sokolova. Drevnebolgarskie monetaу v muzeyah SSSR. – V: Vizantiyskiy Vremennik, 13, Moskva, 1958, 262 – 281.]

- Стойчев 2021:** В. Стойчев. Новооткрита средновековна българска монета. – Реверс, 2021, 13 – 16. [Stoychev 2021: V. Stoychev. Novootkrita srednovekovna balgarska moneta. – Revers, 2021, 13 – 16.]
- Теодосиев 2017:** Н. Теодосиев. Опис на колективните монетни находки от България. т. 1 – 2. София, 2017. [Teodosiev 2017: N. Teodosiev. Opis na kolektivnite monetni nahodki ot Balgariya. t. 1 – 2. Sofia, 2017.]
- Чорев 2018:** М. Чорев. Клад монет из окрестностей Харманли, или к вопросу об обращении монет крымского чекана в средновековной Болгарии. – В: Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия История. Политология, 45, 2. Белгород, 2018, 264 – 269. [Chorev 2018: M. Chorev. Klad monet iz okrestnostey Harmanli, ili k voprosu ob obrashtenii monet kraymnskago chekana v srednovekovnoy Bolgarii. – V: Nauchnaye vedomosti Belgorodskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Istoriya. Politologiya, 45, 2. Belgorod, 2018, 264 – 269.]
- Шодуар 1837:** С. Шодуар. Обзорение русских денег и иностранных монет, употреблявшихся в России с древних времен. Часть I. Санкт-Петербург, 1837, 113. [Shoduar 1837: S. Shoduar. Obzreniye russkikh deneg i inostrannykh monet, upotreblayvshikhsya v Rossii s drevnikh времен. Chast' I. Sankt-Peterburg, 1837, 113.]
- Baker 2017:** J. Baker. Coin Circulation in Fourteenth-Century Thrace and Constantinople According to the Evidence of the Hoards. – In: Second International Congress on the history of money and numismatics in the Mediterranean world. Antalia, 2017, 485 – 504.
- Baker et al. 2017:** J. Baker, F. Dompieri, T. Gökyıldırım. The Reformed Byzantine silver-based currencies (ca. 1372 – 1379) in light of the hoards from the Belgrade Gate. – *Dumbarton oaks papers*, 71, 2017, 273 – 336.
- Baker 2014:** J. Baker. Coin Circulation in Late Medieval Thrace According to the Evidence from Edirne Archaeological Museum. – *The Numismatic Chronicle*, 174, 2014, 245 – 256.
- Baker, Metallinou 2011:** J. Baker, G. Metallinou. A rare Bulgarian grosso from Riziani (Doliani), Thesprotia, and Dusans conquest of Epiros. – *Nomismatika Khronika*, 29, Tavros, 2011, 75 – 89.
- Bendal 1989:** S. Bendal. A Late 14th Century Hoard of Balkan silver coins. – *Revue numismatique*, 6e série 31, 1989, 183 – 193.
- Bianu 1915:** I. Bianu. Comunicarea susținută de către I. Bianu la ședința publică de la 20 iunie (3 iulie) 1914, prezidată de d-nul C. I. Istrati. – In: *AARPAD*, seria II, XXXVII (1914 – 1915), București, 1915, 9 – 11.
- Berciu-Drăghicescu, Ciobotea 1981:** A. Berciu-Drăghicescu, D. Ciobotea, Aspecte ale circulației monetare din zona Olteniei (secolele XIV – XVI). – In: *Analele Universității din Craiova. Filozofie, Sociologie, Istorie*, VI, Craiova 1981, 22 – 34.
- Berciu-Drăghicescu, Ciobotea 1987:** A. Berciu-Drăghicescu, D. Ciobotea, Viața economică a țării Românești în epoca lui Mircea cel Mare. – In: *Marele Mircea Voievod*. București 1987, 53 – 96.
- Constantinescu, Oberländer-Târnoveanu, Parvan 2008:** B. Constantinescu and E. Oberländer-Târnoveanu, K. Pârvan. Preliminary Data on the Composition of the Monetary Alloys Used In the Bulgarian Mints during the 14th Century, In the Light of XRF Analyses. – *Cercetări numismatice*, 14, Bucharest, 2008, 323 – 326.
- Custurea et al., 2007:** G. Custurea, M. Dima, G. Talmatchi. Coin hoards of Dobrudja. Constanța, 2007.
- Custurea, Talmațchi 2011:** G. Custurea, G. Talmațchi. Repertoriul tezaurelor monetare din Dobrogea (= Biblioteca Tomitana vol. VII). Constanța, 2011.
- Cercetări Numismatice, XIV, 2007:** Sumarul și indicele pe materii. – *Cercetări Numismatice*, XIV, 1978 – 2007, Bucharest, 2007.

- Ciocanu 2017:** M. Ciocanu. O nouă emisiune a țării Românești cu numele voievozilor Vladislav I și Radu I. – In: Al XVII-lea Simpozion de Numismatică. Programul și rezumatele comunicărilor, Chișinău, 2017, 15 – 16.
- Dumitrescu 2012:** R. Dumitrescu. Tezaurul de grosi bulgaresti, emisiuni Sracimir, descoperit la Lazu, jud. Dolj (sec. Al XIV-lea). – SCN, V – VIII (XVII – XX), 2012 – 2017, București, 2018, 171 – 181.
- Dumitrescu 2018:** R. Dumitrescu. Un tezaur de monede bulgărești și sârbești descoperit la Lazu, jud. Dolj (sec. Al XIV-lea). – SCN, V – VIII (XVII – XX), 2014 – 2017, București, 2018, 171 – 181.
- De Callatay 1995:** F. De Callatay. Calculating Ancient Coin Production: Seeking a Balance. – The Numismatic Chronicle, 155, 1995, 289 – 312.
- Isacescu 1971:** E. Isacescu. Tezaurul de monede medievale de la Pacuiul lui Soare. – Studii si cercetari de numismatica, 5, 1971, 345 – 354.
- Lunardi 1980:** G. Lunardi. Le monete delle colonie Genovesi (Atti della società ligured istoria patria, NuovaSerie, 20 (94)-1), Genova: Società ligure di storia patria. Genova, 1980, 109.
- Ljubic 1875:** S. Ljubic. Opis jugoslovenskih novaca. Zagreb, 1875.
- Mirnik 1981:** I. Mirnik. Coin hoards in Yugoslavia. BAR. Oxford, 1981.
- Metcalf 1975:** D. Metcalf. Some comments on the metrology of coins of Ioan Aleksandur and of Ioan Sratsimir. – Studii si cercetari de numismatica, VI, 1975, 127 – 138.
- Mitrea 1978:** B. Mitrea. Découvertes monétaires en Roumanie, XXI. – Dacia NS, XXII, 1 – 2, București, 1978, 363 – 369.
- Moisil 1915:** C. Moisil. Monete vechi românești inedite sau puțin cunoscute. – Analele Academiei Române, II, XXXVIII, 4, București, 1915, 55 – 77.
- Moisil 1941:** C. Moisil. Probleme de numismatică românească. – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, III, XXII – 1939 – 1940, București, 1941, 237 – 246.
- Morrisson 2003:** C. Morrisson. The Emperor, the Saint and the City: Coinage and Money in Thessalonike from the Thirteenth to the Fifteenth Century. – Dumbarton Oaks Papers 2003/57. Dumbarton Oaks, 2004, 173 – 203.
- Oberlander 1989:** E. Oberlander – Tarnoveanu. Moneda Asanesti lorin con textul circulație i moneto redinzonegurilor Dunarii. Răscoală și statul Asanestilor. București, 1989.
- Oberländer-Târnoveanu et al. 2008:** E. Oberländer-Târnoveanu, C. Toth, K. Pârvan, G. Niculescu, B. Constantinescu, M. Georgescu. Un lot din tezaurul de la Niculițel Bădilă, 1906 păstrat păstrat în colecția Muzeului Național Maghiar din Budapesta. – In: Sesiunea Pontica, Programul conferinței, Constanța 2008, 24 – 27.
- Pârvan 1996:** K. Pârvan. Monede medievale și moderne descoperite în localitatea Pleșești, județul Suceava. – Cercetări Numismatice, VII, 1996, 161 – 167.
- Petermann 1860:** J. Petermann. Reisen im Orient, I, Leipzig, 1860, 13.
- Petrișor 1980 – 1982:** E. Petrișor. Date preliminare asupra tezaurului medieval de la Buruienesti, com. Doljesti, jud. – Memoria antiquitatis, 12/14, Piatra-Neamț, 1982, 171 – 192.
- Severeanu 1915:** G. Severeanu. Contribuțiuni la studiul începuturilor numismatice. – In: Buletinul Societății Numismatice Române, 12, 1915.
- Sturdza 1878:** Sturdza D. Memoriu asupra numismatice românești. – Analele Societății Academice Române, București 1878, Sesiunea Anului 1877, Tomul X, Secțiunea II, 1877, 155 – 172.
- Truhelka 1896:** C. Truhelka. Verzeichnis der bosnischen, serbischen und bulgarischen Münzen des Landesmusenms in Sarajevo. – Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, IV, Sarajevo, 1896, 303 – 323.

Teodorescu et al. 1977: V. Teodorescu, I. Jercan, I. Stănescu, D. Lichiardopol, M. Ignat, E. Stănescu. Muzeul de Istorie și arheologie Prahova. – Revista Muzeelor și Monumentelor, Muzee 4, București, 1977, 3 – 17.

Οικονομιδου et al. 1990: Οικονομιδου, Τουρατσoglou, Τσουρτι. Συμβολή στην έρευνα της Βυζαντινών νομισμάτων στών Ηπειρο (1204 – 1332), Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου, Αρτα 1990, 101 – 123, 116. [Οικονομιδου, Touratsoglou, Tsourtē. Sumbolē stēn ereuna tēs Buzantinōn nomismatōn stōn Ēpeiro (1204 – 1332), Praktika Diethnous Sumposiou gia to Despotato tēs Ēpeirou, Arta 1990, 101 – 123, 116.]

THE COINS OF THE SECOND BULGARIAN KINGDOM AND THE DOBRUJA DESPOTATE (13TH – 14TH CENTURY) FOUND OUTSIDE THE TERRITORIES OF MODERN BULGARIA

Vladimir Ovcharov

SUMMARY

The finds with the coins of the Second Bulgarian Kingdom and the Dobruja Despotate (13th and 14th century), found outside the territories of modern Bulgaria, are of scientific interest. The present study aims, on the one hand, to systematise all known artefacts, on the other hand, it aims to acquaint the readers with the area of distribution and the participation of these coins in the monetary circulation of territories that are outside the borders of modern Bulgaria. Here are presented data on coin finds that were published in various works in the period 1837 – 2020.

There are numerous publications that contain coins of the Bulgarian kings, some of which are unknown to the Bulgarian numismatic literature. Additionally, newly discovered and previously unpublished coins from museum and private collections are included. Special attention is paid to unpublished finds from Ukraine, Russia and the Czech Republic.

The new studies not only introduce new numismatic material, but also clarify important details regarding the coin circulation of Bulgarian issues in more remote geographical regions. The coins are attributed according to the K. Dochev catalogue with title “Catalogue of Bulgarian medieval coins 13th – 14th century. Types, variants, prices” from 2009. The total number of documented coins found outside the territory of modern Bulgaria exceeds 5272.

Based on all the data presented here, a map has been prepared with the localisation of coin finds of the Second Bulgarian Kingdom and the Dobruja Despotate, found outside the present-day Bulgarian territory. Additionally, a map is included, illustrating the finds of silver coins of the Bulgarian rulers originating from the territory of present-day Bulgaria. The illustration of all published finds provides opportunity to trace the development of commodity-money relationships and locate the main road, which are important not only for the Second Bulgarian Kingdom, but also for the Balkans and Central Europe.

Обр. 1. Непубликувана колективна находка от Прага (Чехия), съдържаща монети на царете Йоан Александър и Йоан Шишман. Сребърно монетосечене на цар Йоан Александър: тип „Йоан Александър с Михаил Асен/Христос“, 3 бр. (1 – 3); Четвърто сребърно монетосечене на цар Йоан Шишман от типа „Царят прав/ Богородица“, 1 бр. (4).

Fig. 1. Unpublished coin hard from Prague (Czech Republic) containing coins of the kings John Alexander and John Shishman. Silver coinage of King John Alexander: type “John Alexander with Michael Asen/Christ”, 3 specimens (1 – 3); Fourth silver coinage of King John Shishman of the type “the tsar standing /Mary of God”, 1 specimen (4).

Обр. 2. Находка с татарски, добруджански (2 бр.), български (2 бр.) и византийски монети от гр. Вилково (Одеска област, Украйна).

Fig. 2. Coin hoard with Tatar, Dobruja (2 specimens), Bulgarian (2 specimens.) and Byzantine coins from the town of Vilково (Odessa District, Ukraine).

Обр. 3. Цар Константин Асен: Тип I „царят прав/бюст на Христос Емануил“, 1 бр. (1); тип II „царя на трон/кръст“, 2 бр. (2 – 3).

Цар Теодор Светослав: сребърно монетосечене: тип „царят прав/Христос на трон“, 2 бр. (4 – 5); медно монетосечене: тип „царят на кон/голям равнораменен кръст“, 4 бр. (6 – 8).

Цар Йоан Александър: Сребърно монетосечене: тип „царят сам/Христос на трон“, 2 бр. (9 – 10); тип „Йоан Александър с Михаил Асен/Христос“, 29 бр. (11 – 14).

Fig. 3. Tsar Constantine Asen: type I “the tsar standing straight/bust of Christ Emmanuel”, 1 specimen (1); type II “tsar of throne/cross”, 2 specimens (2 – 3).

Tsar Theodore Svetoslav: silver coinage: Type “the tsar standing straight / Christ on throne”, 2 specimens (4 – 5); copper coinage: Type “the tsar on a horse/large equal-armed cross”, 4 specimens (6 – 8).

Tsar John Alexander: silver coinage: type “the tsar alone/Christ on a throne”, 2 specimens (9 – 10); type “John Alexander with Michael Asen/Christ”, 29 specimens (11 – 14).

Обр. 4. Цар Йоан Александър: медно монетосечене: тип IV „царят прав, държи кръст и анексикакия/кръст с акантови листа“, 1 бр. (1); тип II „царят прав/голям равнораменен кръст“, 6 бр. (2 – 6); тип III „царят на кон/монограм на владетеля“, 3 бр. (7 – 9); тип VII(?) „царят прав/монограм АЛЕЗ“, 1 бр. (10); тип V „царят с Михаил Асен/крепост Търново“, 4 бр.

(11 – 13); тип VI „царят с царица Теодора II/монограм на владетеля“, 8 бр. (14 – 17); Тип IX „царят прав/Христос на трон“, 3 бр. (18).

Fig 4. Tsar John Alexander: Copper coinage: type IV “the tsar standing, holding a cross and anexikakia/cross with acanthus leaves”, 1 pc. (1); type II “the tsar standing/large equal-armed cross”, 6 specimens (2 – 6); type III “the tsar on a horse/monogram of the ruler”, 3 specimens (7 – 9); type VII(?) “the tsar standing/АЛЕЗ monogram”, 1 specimen (10); type V “the Tsar with Michael Asen/fortress Tarnovo”, 4 specimens (11 – 13); type VI “the Tsar with Tsaritsa Theodora II/monogram of the ruler”, 8 specimens (14 – 17); type IX “the tsar standing/Christ on a throne”, 3 specimens (18).

Забележка: *Не само монетите, но и техният снимков материал имат интересна история. Тук ще представя само един пример: монетата от тип IV „царят прав, държи кръст и анексиакия/кръст с акантови листа“ (I) е открита в Крим през 2005 г. и закупена от Геннад Злобин (Москва). През същата година снимка на монетата е качена за обсъждане на сайта „Зено“. През 2007 г. снимката е публикувана от С. Авдев (Авдев 2007, 166).*

Note: *Not only the coins, but also their photographs have an interesting history. I will present here only one example: the type IV coin “the king standing, holding a cross and anexikakia/cross with acanthus leaves” (I) was discovered in Crimea in 2005 and purchased by Gennady Zlobin (Moscow). In the same year, a photo of the coin was uploaded for discussion on the site “Zeno”. In 2007, the photo was published by S. Avdev (Avdev 2007, 166).*

Обр. 5. Цар Йоан Александър: медно монетосечене: тип XI „царят прав/равнораменен кръст“, 6 бр. (1 – 4); тип XIV – XV „царят прав/монограм на владетеля“, 5 бр. (5 – 8).

Анонимно монетосечене от управлението на цар Йоан Александър: тип IV „Архангел Михаил/равнораменен кръст“, 4 бр. (9 – 10).

Сребърно монетосечене на съвладетеля Михаил Асен: тип „царят на кон/Христос“, 2 бр. (11); медно монетосечене: тип „съвладетелят на кон/тамга“, 2 бр. (12 – 13); тип „двама съвладетели (?)/тамга“, 5 бр. (14 – 16); тип „кръст/тамга“, 2 бр. (17 – 18); тип „Съцарят прав/Христос“, 3 бр. (19).

Fig 5. Tsar John Alexander: Copper coinage: type XI “the tsar standing straight/equal-armed cross”, 6 specimens (1 – 4); type XIV – XV “tsar standing straight/monogram of the ruler”, 5 specimens (5 – 8).

Anonymous coinage from the reign of Tsar John Alexander: type IV “Archangel Michael/equal-armed cross”, 4 specimens (9 – 10).

Silver coinage of the co-ruler Michael Asen: type “the king on horseback/Christ”, 2 pieces (11); copper coinage: type “the co-ruler on horseback/tamga”, 2 pcs. (12 – 13); type “two co-adjutors (?)/tamga”, 5 pcs. (14 – 16); type “cross/tamga” type, 2 pcs. (17 – 18); ‘Co-priest right/Christ’ type, 3 pcs. (19)

Обр. 6. Медно монетосечене на Видинското царство: цар Йоан Срацимир: тип I „царят прав/двуглав орел“, 1 бр. (1); тип III „царят с царица Ана/ монограм“, 1 бр. (2). Анонимно медно монетосечене на Видинското царство: тип II „двоен равнораменен кръст/Христос“ (брокаж), 1 бр. (3). Имитативни монети от периода 1360 – 1420 г., 4 бр. (4 – 7). Дискусивно сребърно монетосечене на български владетел: дукс Георги: тип „владетел и светец/Христос“, 1 бр. (8). Дискусивни медни монетосечения от Добруджа: тип „Д/КАЛК“, 1 бр. (9); тип „деспотис/ монограм IWT“, 4 бр. (10 – 13); тип „ГРТ/двуглав орел“, 6 бр. (14 – 16).

Fig. 6. Copper coinage of the kingdom of Vidin: Tsar John Stracimir: Type I “the tsar standing/double-headed eagle”, 1 specimen (1); Type III “the Tsar with Tsaritsa Anna/ monogram”, 1 specimen (2). Anonymous copper coinage of the Vidin tsardom: Type II “double equil-armed cross/Christ” (brockage), 1 specimen (3). Imitative coins of the period 1360 – 1420, 4 specimens (4 – 7). Disputative silver coinages of a Bulgarian ruler: dux George: Ruler and “Saint/Christ” type, 1 specimen (8). Disputative copper coinage from Dobrudja: Type D/CALK, 1 piece (9); Type “despotis/monogram IWT”, 4 specimen (10 – 13); Type “TRT/two-headed eagle”, 6 specimen (14 – 16).

Обр. 7. Находки с монети от управлението на цар Йоан Александър от Русия.

Сребърно монетосечене на цар Йоан Александър: тип „Йоан Александър с

Михаил Асен/Христос“, 1 бр. (1); медно монетосечене:

тип VI „царят с царица Теодора II/монограм на владетеля“, 1 бр. (2);

анонимно монетосечене на владетеля:

тип IV „Архангел Михаил/равнораменен кръст“, 1 бр. (3).

Fig. 7. Coin finds from the reign of Tsar John Alexander from Russia.

Silver coinage of Tsar John Alexander:

type “John Alexander with Michael Asen/Christ”, 1 specimen (1);

copper coinage: Type VI “the Tsar with Tsaritsa Theodora II/monogram of the ruler”,

1 specimen (2); anonymous coinage of the ruler:

type IV “Archangel Michael/equal – armed cross”, 1 specimen (3).

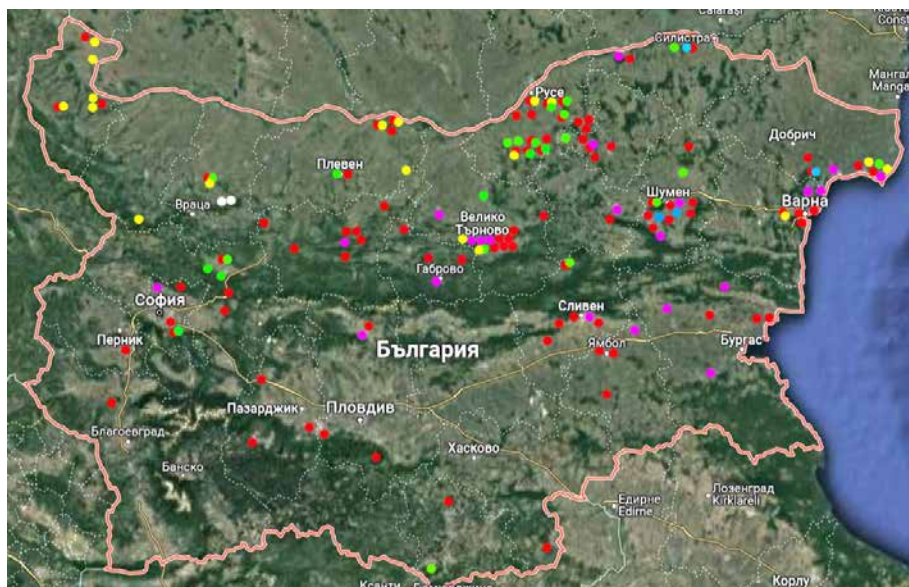
Обр. 8. Карта на находките с монети на Второто българско царство и Добруджанското деспотство, открити извън пределите на съвременна България. Локализацията на трезорирането е обозначена с червени точки.

С въпросителен знак са означени предполагаемите находки.

Монетите, които се съхраняват в държавните колекции на Ермитажа и на Историческия музей в Москва се локализират северно, което е обозначено на картата със стрелка ▲.

Fig. 8. Map of the finds with coins of the Second Bulgarian Kingdom and the Dobrujan Despotate found outside the borders of modern Bulgaria.

The localisation of the findings is indicated by red dots. A question mark indicates the presumed finds. The coins, which are kept in the state collections of the Hermitage and the Historical Museum of Moscow, are located to the north, which is indicated on the map with arrow ▲.

Обр. 9. Карта на колективните находки с грошове на българските владетели, открити на територията на съвременна България. Монетните находки на царете са маркирани с различни цветове: Теодор Светослав – лилаво; Йоан Александър – червено; Съцаря Михаил Асен (цар Михаил Шишман ?) – синьо; Йоан Шишман – зелено; Йоан Срацимир – жълто; колективните находки на българските царе – цветовете са един в друг; дискуссионни грошове на български владетели – бяло.

Fig. 9. Map of the coin hoards with groszs of the Bulgarian rulers found on the territory of modern Bulgaria. The coin finds of the kings are marked with different colours: Theodore Svetoslav – purple; John Alexander – red; the co-ruler Michael Asen (Tsar Michael Shishman ?) – blue; John Shishman – green; John Sraresimir – yellow; the collective finds of the Bulgarian kings – the colours are in each other; the discussion groszs of the Bulgarian rulers – white.

Забележка: Съкращения на статии, които са използвани в снимковия материал: A16= Алексеевко 2016; Га= Бойко-Гагарин 2016; Гу 05, Гу 11= Гурулева 2005, 2011; Со 58= Соколова 1958; Ко 16= Корошенко 2016; АМК= Археологически музей – Киев, Украйна.

Note: Abbreviations of articles used in the photo material: A16= Alekseenko 2016; Ga= Boyko-Gagarin 2016; Gu 05, Gu 11= Guruleva 2005, 2011; So 58= Sokolova 1958; Ko 16= Koroshenko 2016; AMK= Archaeological Museum-Kiev, Ukraine.